

Marek Marszałek

(Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz,

e-mail: marmarsz@ukw.edu.pl)

ORCID: 0000-0002-5265-2583

Z RADZIECKIEJ KUCHNI PÓŁNOCNOKRESOWEJ. UNIFIKUJĄCE ODDZIAŁYWANIE JĘZYKA ROSYJSKIEGO NA POLSKĄ, LITEWSKĄ I BIAŁORUSKĄ FRAZEMATYKĘ KULINARNĄ

Północnokresowe słownictwo kulinarne analizowano już wielokrotnie, wciąż jednak nie dysponujemy ani w miarę kompletnym wykazem owej leksyki, ani też pełnym jej opisem.

Tytułem przykładu wskażmy 10 regionalnych nazw potraw (w większości dobrze w polszczyźnie litewskiej udokumentowanych) wyekscerpowanych z XIX-wiecznej wileńskiej książki kucharskiej, w której zawarto propozycje kuchni polskiej i kuchni cudzoziemskich, w tym dań narodowości tworzących historyczną wspólnotę Wielkiego Księstwa Litewskiego (Koniusz 2005: 105–123), 40 regionalizmów kulinarnych wynotowanych z międzywojennego kowieńskiego tygodnika „Chata Rodzinna”¹ (Graczykowska 2005: 125–137) oraz 64 jednostki poświadczone na łamach wileńskiego miesięcznika „Kobieta Radziecka” (1956–1957)² (Mędelska 1995: 33–46). Pokażną liczbę 196 regionalizmów z zakresu żywienia napotkano w późnopo wojennej „Kobiecie Radzieckiej” (1968–1979) (Bronicka, Kozak, Mędelska 1997: 17–40). W tym bogatym materiale przeważają rusycyzmy, rzadsze są przestarzałe ogólnopolskie wyrazy i połączenia wyrazowe, dawne jednostki północnokresowe i innowacje lokalne, natomiast lituanizmów i białorutenizmów mamy tu zaledwie kilka. Łatwość, z jaką rusycyzmy przenikały do powojennego słownictwa kulinarnego, ba-

¹ Najliczniej są tu reprezentowane wyrazy należące do starszego słownictwa ogólnopolskiego, mające niekiedy odpowiedniki formalne i znaczeniowe w języku białoruskim, rosyjskim i litewskim. Stosunkowo często występują też zapożyczenia wschodniosłowiańskie, rzadziej – pożyczki rosyjskie, litewskie, białoruskie, ukraińskie, niemieckie oraz regionalizmy frekwencyjne.

² Największy odsetek wśród nich stanowią zapożyczenia z rosyjskiego, mniej licznie występują ogólnopolskie jednostki przestarzałe, dawne północnokresowizmy i innowacje lokalne. Nie stwierdzono wpływów litewskich.

daczki wiążą z wszechobecnością języka rosyjskiego w życiu codziennym Polaków, napływaniem do miejscowych sklepów rosyjskich artykułów żywnościowych wraz z ich rodzimymi nazwami, a także z funkcjonowaniem sieci zakładów żywienia zbiorowego, w których serwowano potrawy „radzieckie”. Niewielki udział lituanizmów i białorutenizmów wynika – zdaniem autorek – z nikłego wpływu litewszczyzny na język Polaków, obywateli ówczesnej Litwy, i z niskiego prestiżu białoruszczyzny. Obecność zaś dawnych północnokresowizmów uznano za przejaw zachowawczości słownictwa kulinarnego, związanej nie tylko z oddaleniem od dzielnic centralnych, lecz także z przywiązaniem do tradycji oraz terminologii wyniesionej z domu rodzinnego (35–37). Owo przywiązanie dobitnie poświadczają też badania nad językiem przesiedleńców z Wileńszczyzny na Pomorze Zachodnie (okolice Choszczna), którzy wiele potraw „wileńskich” przygotowują także dzisiaj i nazywają je tak samo jak niegdyś (Węgorowska 1997: 270).

Północnokresowa leksyka kulinarna znalazła odzwierciedlenie również w fundamentalnych opracowaniach monograficznych (Kurzowa 1993; Koniusz 2001; Karaś 2002; Sawaniewska-Mochowa 2002; Mędelska 1993; Mędelska 2000; Marszałek 2006; Lewaszkiwicz 2017) oraz w słownikach polszczyzny zza północno-wschodniej granicy etnicznej (Rieger, Masojć, Rutkowska 2006; Smułkowa 2009; Rieger 2014; Grek-Pabisowa, Ostrówka, Jankowiak 2017).

Przedmiotem rozważań uczyniłem północnokresowe frazemy kulinarne. Jednocześnie ograniczyłem się do tych z nich, które są wspólne dla społeczności językowych od dawna przemieszanych na obszarze Litwy: Litwinów, Białorusinów, Polaków i Rosjan. Frazemy te są owocem ścisłych związków kulturowych między wskazanymi społecznościami, wynikiem ich codziennych „spotkań kulinarnych”, stanowiących ważną płaszczyznę kontaktów międzyetnicznych, a także jeden z najistotniejszych czynników integrujących (Straczuk 2006: 163). Materiał językowy pochodzi z prasy wileńskiej lat 1960–1979 (zebrała Jolanta Mędelska) oraz z wydawnictw książkowych drukowanych na radzieckiej Litwie w latach 1949–1985 (zebrał Marek Marszałek). Przedstawione tu frazemy zostały wyselekcjonowane spośród około 120 północnokresowych kulinarnych jednostek wielowyrazowych według jednego klucza, a mianowicie: frazem używany w identycznym znaczeniu i jednakowej lub bliskiej postaci formalnej³ w polszczyźnie północnokresowej, języku rosyjskim, białoruskim i litewskim⁴. Nie zajmuje mnie tu kwestia, skądinąd interesująca, czy

³ Identyeczność postaci formalnej nie zawsze jest możliwa. Formę frazemu narzucają reguły wewnętrzne obowiązujące w poszczególnych językach, np. określony szyk przydawki (prepozycja lub postpozycja, por. ros. *щавелевый борщ* i pol. *pnkres. barszcz szczawiowy*) czy też rodzaj określenia rzeczownika (przymiotnik lub postać dopełniaczowa rzeczownika, por. błr. *шчаўевай боршч* i lit. *rūgštynių barščiai*).

⁴ Być może pewna (niewielka) część jednostek odrzuconych także spełnia to kryterium, niestety na razie nie udało mi się ustalić analogicznego odpowiednika w którymś (jednym) z wchodzących w grę języków.

w badanym materiale są to zapożyczenia bezpośrednie, czy też może rezultat tłumaczenia na polski tekstów litewskich⁵, poświadczenia bowiem znajdowałem w różnych źródłach, nie tylko tych tłumaczonych z języka litewskiego.

Owe specyficzne frazemy przedstawiam w postaci sformalizowanej, czyli w formie uporządkowanego słownika, zbudowanego na zasadach opisu jednostek języka opracowanych przez Andrzeja Bogusławskiego i Magdalenę Danielewiczową (2005: 14–27). Ta sformalizowana deskrypcja – stosowana w pracach Mędelskiej i Marszałka (2019; 2020; 2020a) – opiera się na homogenicznym schemacie hasła, pozwalającym utrzymać w ryzach bardzo zróżnicowany frazematyczny materiał językowy i sprawiającym, że jego opis staje się maksymalnie przejrzysty.

Każdy artykuł hasłowy obejmuje wokabulę, zapis kształtu frazemu, charakterystykę semantyczną (S), odpowiednik ogólnopolski (Ogpol.), ilustracje tekstowe, zapisy w innych źródłach (Z) oraz odpowiednik ros., lit. i błr. (O)⁶.

W opisie wykorzystuję następujące symbole nieliterowe:

- / oboczność postaci jednostki lub jej elementów,
- wymiennosc części jednostki,
- ⟨⟩ człon alternatywny jednostki,
- ▼ pierwsza ilustracja tekstowa,
- ▽ druga ilustracja tekstowa i lokalizacje pozostałych wystąpień.

POTRAWY

BARSZCZ

barszcz = **szczawiowy** <ze **szczawiu**>

S: zupa przyrządzona z liści szczawiu

Ogpol.: zupa szczawiowa

▼ [...] *barszcz ze szczawiu* [...] – KR 79/1/VII; ▽ *Barszcz szczawiowy* – KR 79/4/XIII

Z: Bronicka, Kozak, Mędelska 1997: 31–32

O: ros. щавелевый борщ, lit. rūgštynių barščiai⁷, błr. шчаўевай боршч

⁵ Czasopismo „Kobieta Radziecka”, z którego pochodzi część analizowanych frazemów, było polską mutacją litewskiego „Tarybinė moteris”.

⁶ Punkt ten wprowadzam zamiast pierwotnego punktu G (geneza frazemu północnokresowego), dostosowując artykuł hasłowy do potrzeb niniejszego tekstu. Ze względu na konieczność oszczędzania miejsca nie wskazuję słowników języka rosyjskiego, białoruskiego i litewskiego poświadczających istnienie w tych językach odnośnych frazemów. Adres bibliograficzny podaję tylko wówczas, gdy frazem obcojęzyczny pochodzi ze źródła innego niż ogólnodostępny słownik danego języka.

⁷ Tę postać, w dostępnych słownikach i innych źródłach nienotowaną, znalazłem w materiałach elektronicznych: *Receptas. Rūgštynių barščiai*. Online: https://www.tv3.lt/nauijiena/gyvenimas/receptas-rugstyniu-barsciai-n1146604?utm_source=gaspadine&utm_medium=redirect [dostęp: 10.02.2021].

BLIN

blin kartoflany / kartoflany blin

S: placek z surowych tartych ziemniaków, smażony na oleju lub smalcu

Ogpol.: placek ziemniaczany

▼ *A wieczorem ciotka upiekła ulubione bliny kartoflane* – KR 61/9/8; ▽ *Ojciec wielki amator kartoflanych blinów* – KR 73/3/18

Z: Kurzowa 1993: 335; Bronicka, Kozak, Mędelska 1997: 22; Mędelska 2000: 489; Geben 2003: 107; Węgorowska 2004: 343; Smułkowa 2009: 306; Geben 2013: 84; Rieger 2014: 64; Domitrak 2020: 43

O: ros. картофельный блин, lit. bulvinis blynas, błr. бульбяны блін

DANIE

danie z jednego rondla

S: popularny posiłek przygotowany w jednym naczyniu, zastępujący cały obiad

Ogpol.: danie jednogarnkowe

▼ *Danie z jednego rondla* – KR 76/3/V; ▽ *Danie z jednego rondla* – KR 76/3/VI

O: ros. блюдо в одной кастрюле, lit. patiekalas viename puode, błr. страва ў адной рондалі

DRUGI

druga potrawa

S: potrawa podawana w czasie obiadu po zupie

Ogpol.: drugie danie

▼ *W stołówce [...] drugie potrawy podaje się tylko z tłuczonymi ziemniakami* – KR 65/1/18

O: ros. второе блюдо, lit. antrasis patiekalas, błr. другая страва

KASZA

kasza kartoflana

S: ziemniaki ugotowane w osolonej wodzie, odlane, odparowane i zmiażdżone za pomocą tłuczka

Ogpol.: ziemniaki tłuczone

▼ *Kasza kartoflana – choć język połknij!* – SSU 45; ▽ [...] *na rozżarzonych węglach stała w miseczce kasza kartoflana* [...] – KR 65/9/7, 70/2/I, 70/7/VIII

Z: Mędelska 1995: 37; Bronicka, Kozak, Mędelska 1997: 23; Mędelska 2000: 500–501; Geben 2003: 110; Smułkowa 2009: 669; Rieger 2014: 124

O: ros. картофельная каша, lit. bulvių košė, błr. бульбяная каша

kasza ryżowa

S: ryż rozgotowany na papkę

Ogpol.: ryż <na gęsto>

▼ *Spożywać [...] kaszę [...] ryżową [...]* – KR 62/10/18; ▽ *Przygotowujemy kaszę ryżową [...]* – KR 62/8/19 (2), 67/1/dod., 64/8/19, 70/2/II, 77/12/V, 79/6/IV

Z: Nagórko 1992: 144; Bronicka, Kozak, Mędelska 1997: 23; Mędelska 1993: 183; Mędelska 2000: 530; Geben 2003: 110⁸; Domitrak 2020: 42⁹

O: ros. рисовая каша, lit. ryžių košė, błr. рысавая каша

POWIDĘŁKA

powidęłka pomidorowe

S: potrawa z pomidorów wysmażonych na gęstą kleistą masę z dodatkiem cukru i innych przypraw, stosowana jako smarowidło do kanapek lub dodatek do serów czy wędlin

Ogpol.: - konfitura <dzem> z pomidorów¹⁰

▼ *Powidęłka pomidorowe* – GD 69; ▽ *Podsmaża się [...] powidęłka pomidorowe [...]* – GD 121, 128 (2), 236, 243 (2); KR 68/9/II (2)

Z: Bronicka, Kozak, Mędelska 1997: 32

O: ros. *томатное повидло*, lit. pomidorų uogienė (uogienė ‘powidła’ i ‘konfitury’), błr. павідла з памідораў

SER

ser jabłeczny

S: słodka potrawa przygotowywana poprzez smażenie przecieru jabłkowego z cukrem lub miodem, podawana w kostkach lub plasterkach

Ogpol.: podsuszona marmolada jabłkowa

▼ *Ser jabłeczny z miodem* – KR 61/9/19; ▽ *Jeśli będziecie dłużej smażyć otrzymacie ser jabłeczny* – KR 67/8/dod., 70/8/XII (2), 71/4/III, 72/7/XIV, 77/9/V, 78/9/XIII, 79/9/VII, 79/10/15

Z: Bronicka, Kozak, Mędelska 1997: 21; Mędelska 2000: 532; Graczykowska 2005: 132

O: ros. яблочный сыр, lit. obuolių sūris, błr. яблычны сыр

⁸ O tym, że to pożyczka późna, czyli pochodząca z rosyjskiego, świadczy brak połączenia *kasza ryżowa* wśród nazw kasz zachowanych we wspomnieniach byłych mieszkańców kresów północno-wschodnich (Węgorowska 2004: 359–361).

⁹ Tu poświadczenie tylko pośrednie, por. „Przed wszystkim perłowe były..., teraz to gotują i z ryżu, różne kasze”.

¹⁰ Nie jest to, jak mogłoby się wydawać, zwykły *przecier pomidorowy*, lecz słodki lub wytrawny specjał kuchni nie tylko kresowej, por. częste zapisy w źródłach internetowych, m.in.: *Konfitura z pomidorów*. Online: <https://akademiasmaku.pl/przepis/konfitura-z-pomidorow,4535> [dostęp: 10.02.2021] czy *Słodki dzem z pomidorów*. Online: <https://kuchnialidla.pl/slodki-dzem-z-pomidorow> [dostęp: 10.02.2021].

SŁODKI

słodkie danie

S: ostatnie danie przy obiedzie lub innym posiłku złożone zwykle ze słodczy, owoców itp.

Ogpol.: deser

▼ *Po potrawach mięsnych przyszła kolej na słodkie dania* – SSU 51; ▽ *Niekoniecznie też co dzień gotować słodkie danie* – KR 61/3/19, 61/6/20, 63/2/19, 63/12/20, 64/3/20; GD 52, 57, 66, 232 (2), 233; SOL 55; KR 78/10/XIII, 79/9/VII

Z: Mędelka 1993: 252; Bartwicka, Mędelka 1995: 85; Mędelka 2000: 533

O: ros. сладкое блюдо, lit. saldūs patiekalas, błr. салодкая страва

SWÓJ

- w swoim <we własnym> soku

S: w płynie, który wyciekł z określonej potrawy w czasie przyrządzenia

Ogpol.: w sosie własnym

▼ *Grzyby [...] dusić w swoim soku [...]* – KR 77/9/V; ▽ *Pomidory we własnym soku* – KR 67/8/dod., 77/9/V

O: ros. в собственном соку, lit. savo sultyse, błr. ва ўласным соку

ZIEMNIAK

ziemniaki w skórce

S: ziemniaki gotowane lub pieczone w łupinach

Ogpol.: ziemniaki w mundurkach

▼ *Zgotować 400 g ziemniaków w skórce* – KR 68/11/III

O: ros. картофель в кожуре, lit. bulvės odoje, błr. бульба ў скурцы

ARTYKUŁY SPOŻYWCZE

KIEŁBASA

kielbasa doktorska

S: rodzaj kielbasy gotowanej, przygotowywanej z mielonego mięsa wieprzowego i wołowego, jaj i mleka, bez ostrych przypraw

Ogpol.: mortadela

▼ *[...] pół kilograma kielbasy doktorskiej* – KR 64/4/14; ▽ *Rozdrobnić je [jajka] i zmieszać ze szpinakiem lub drobno pokrajaną kielbasą doktorską [...]* – KR 67/1/dod., 62/12/18

Z: Bartnicka 1993: 108¹¹

O: ros. докторская колбаса, lit. daktariška dešra, błr. доктарская каўбаса

¹¹ Węgorowska nie podaje wśród północnokresowych nazw wędlin (2004: 353–355), co wskazuje, że mamy do czynienia z późną pożyczką z języka rosyjskiego.

MANNA

manna kaszka

S: drobnoziarnista kasza otrzymywana z ziaren pszenicy

Ogpol.: kaszka manna

▼ [...] *mannej kaszki daje się 5–6 łyżeczek* – BDIJ 24 (3); ▽ *Często chorują na biegunkę niemowlęta, odżywiane krowim mlekiem rozcieńczonym wodą, a zwłaszcza manną kaszką* – SD 62 5; GD 171

Z: Mędelśka 1995: 39; Bronicka, Kozak, Mędelśka 1997: 27; Mędelśka 2000: 508

O: ros. манная кашка, lit. manų košė, błr. манная кашка¹²

MUSZTARDA

musztarda w proszku

S: przyprawa w postaci zmielonych ziaren gorczycy

Ogpol.: gorczyca mielona

▼ [...] *rozpuszczamy 100 g musztardy w proszku* – KR 61/2/18; ▽ [...] *wysypujemy łyżeczkę musztardy w proszku* [...] – KR 61/3/19

O: ros. горчица в порошке, lit. garstyčių milteliai, błr. гарчычны парашок

OLEJ

olej rapsowy

S: spożywczy olej roślinny wytwarzany z rzepaku

Ogpol.: olej rzepakowy

▼ *Najwięcej nienasyconego kwasu tłuszczowego zawiera olej sojowy, kukurydziany, rapsowy* [...] – KR 63/3/18

O: ros. рапсовое масло, lit. rapsų aliejus, błr. рапсавы алей¹³

ORZECH

orzech grecki

S: owoc orzecha włoskiego mający pofałdowane nasienie i pofałdowaną skorupę

Ogpol.: orzech włoski

▼ *Można przed suszeniem do każdej śliwki włożyć orzech grecki* – KR 77/8/V, ▽ *Zabawki można zrobić z orzechów greckich* – KR 79/12/VII

Z: Mędelśka 1993: 246; Mędelśka 2000: 516; Geben 2003: 148

O: ros. грецкий орех, lit. graikinis riešutas, błr. грэцкі арэх

¹² Określenie *манная* jest w tych połączeniach przymiotnikiem, lit. *manų* – rzeczownikiem. Na obcojęzyczne pochodzenie nazwy *manna kaszka* wskazuje odmienny niż w polszczyźnie ogólnej szyk komponentów.

¹³ Smułkowa podaje *raps* 'rzepak' (2009: 145).

PROSZEK

proszek musztardy

S: zmielone nasiona gorczycy

Ogpol.: gorczyca mielona

▼ [...] *proszek musztardy powstrzymuje rozwój pleśni* [...] – KR 77/8/XIII

O: ros. порошок горчицы, lit. garstyčių milteliai, błr. парашок гарчыцы

ROŚLINY

rośliny żywnościowe

S: rośliny wykorzystywane przez człowieka jako pożywienie

Ogpol.: rośliny * jadalne <spożywcze>

▼ *Z roślin żywnościowych wielkie znaczenie mają [...] ziemniaki [...]* – AG 206

O: ros. продовольственные растения, lit. maisto augalai, błr. харчовыя расліны

SUCHY

suche wino

S: wino zawierające niewiele cukru

Ogpol.: wino wytrawne

▼ [...] *1 łyżeczka białego (suchego) wina* – KR 60/11/20

O: ros. сухое вино, lit. sausas vynas, błr. сухое віно

ŚLIWKA

śliwka węgierska

S: owoc węgierki zwykłej, używany do wyrobu dżemu, powideł, śliwownicy, także na susz

Ogpol.: <śliwka> węgierka

▼ *Ze śliwek „węgierskich” odjąć pestki* [...] – KR 63/8/20

O: ros. венгерская слива, lit. vengrinė slyva, błr. венгерская слива

WODA

woda owocowa

S: napój bezalkoholowy gazowany o smaku i zapachu owoców

Ogpol.: napój owocowy

▼ *Nie należy zapominać i o wodach owocowych* [...] – KR 63/12/20; ▽ *Nie wolno pić piwa i wód owocowych* – KR 62/10/18, 64/8/20, 76/2/XVI

Z: Mędeńska 2000: 543

O: ros. фруктовая вода, lit. vaisių vanduo, błr. фруктовая вада

PRZYBORY I SPRZĘTY KUCHENNE

CUDO

▮ **cudo** < cudowny > **piecyk**

S: urządzenie elektryczne w kształcie zamykanego naczynia, w którym piecze się m. in. ciasta

Ogpol.: **prodiž**

▼ [...] *zapiekamy w piekarniku lub „cudo” piecyku* [...] – KR 61/2/20; ▽ *Jedną z ciękawostek dla gospodyń jest „cudowny” piecyk* [...] – KR 62/6/19

Z: Bronicka, Kozak, Mędelska 1997: 26

O: ros. чудо-печь, lit. stebuklo krosnis, błr. цуда-печ

FILIŻANKA

filiżanka kawowa

S: niewielkie, otwarte naczynie, zwykle z jednym uszkiem, przeważnie porcelanowe lub fajansowe, używane do picia kawy

Ogpol.: **filiżanka do kawy**

▼ *Do małych filiżanek kawowych wlewamy [...] rosołu* [...] – KR 60/12/20

O: ros. кофейная чашка, lit. kavos puodelis, błr. кававы кубак

HERBATNI

herbatnia łyżeczka

S: jeden ze sztućców zastawy stołowej, zwykle używany do mieszania herbaty lub kawy

Ogpol.: **łyżeczka do herbaty**

▼ [...] *jedna herbatnia łyżeczka* [...] – DCM 6; ▽ [...] *Dodać niepełną herbatnią łyżeczkę sody* [...] – DNS 34, 97; SZ 22; NP 91 (2 razy), 142 (3 razy); GCZ 7; KO 5; POJ 12, 139; KWR 20, 40 (3 razy), 53, 55, 60; CS 60/71/4, 190/2; JZC 12; KR 70/9/II; SKP 120, 124 (2 razy); MZ 3; CS 71/112/3; KR 73/9/XIV, 76/9/V

Z: Mędelska 1993: 244; Mędelska 1995: 34; Bronicka, Kozak, Mędelska 1997: 19; Mędelska 2000: 507¹⁴

O: ros. чайная ложечка, lit. arbatinis šaukštelis, błr. чайная ложечка

MIOTEŁKA

miotelka do bicia piany

S: narzędzie kuchenne wykonane najczęściej ze stali nierdzewnej, służące do ubijania płynnych lub półpłynnych mas w procesie przygotowywania dań

Ogpol.: ▮ **trzepaczka** < ubijaczka > **do piany**

¹⁴ W polskich gwarach Braślawszczyzny zanotowano połączenie *czajna łożka* ‘ts.’ (Domitrak 2020: 45) i *łyżka herbatnia* (Smułkowa 2009: 295).

▼ [...] *miotelki do bicia piany* – GD 51

O: ros. венчик для взбивания пены, lit. plakimo šluotelė, błr. венічак для ўзбівання

OBIEDNI

obiedni stół

S: stół przeznaczony na miejsce posiłków

Ogpol.: **stół jadalny**

▼ [...] *pisala wiersz wprost przy obiednim stole* [...] – KR 71/12/7

O: ros. обеденный стол, lit. pietų stalas, błr. абедзенны стол

TARKA

tarka buraczana

S: narzędzie kuchenne używane do rozdrabniania produktów, wykonane z nierdzewnej blachy lub tworzywa sztucznego, z otworami o ostrych krawędziach

Ogpol.: **tarka do jarzyn**

▼ *Jabłka utrzeć na tarce buraczanej* – KR 60/1/19 (2), 60/9/20, 60/10/20, 65/8/20, 70/7/VII, 72/1/XI, 78/9/XIII, 79/1/VII, 79/3/XV, 79/5/XIV

Z: Bronicka, Kozak, Mędelska 1997: 33; Mędelska 2000: 537

O: ros. свекольная терка, lit. burokėlių tarka, błr. бурачная тарка

WIELKI

wielka łyżka

S: element zastawy stołowej składający się z długiego uchwyty i szerszej od niego owalnej i wklęsłej końcówki, na którą nabiera się pokarm

Ogpol.: **łyżka - stołowa <do zupy>**

▼ *W głębokim talerzu leżała wielka łyżka* [...] – JRS 180

O: ros. большая ложка, lit. didelė šaukštas, błr. вялікая лыжка¹⁵

ŻYWIENIE ZBIOROWE

KOMPLEKSOWY

kompleksowy obiad

S: zestaw obiadowy dostępny w kilku wariantach w stałej cenie

Ogpol.: **obiad abonamentowy**

▼ *Wprowadzając „Efekt” przejdzie się do kompleksowych obiadów* – KR 77/2/7

O: ros. комплексный обед, lit. kompleksiniai pietūs, błr. комплексны абед

¹⁵ Smułkowa podaje *dużaja łyżka* ‘wazowa’ (2009: 295).

ROBOTNICA

robotnica = kuchenna <kuchni>

S: kobieta zatrudniona do wykonywania prac pomocniczych w kuchni

Ogpol.: pomoc kuchenna

▼ *Kucharki i robotnice kuchenne mogą zakazić posiłki [...] – JC 26; ▽ Popracuje trochę [...] i odchodzi robotnica kuchni [...] – KR 79/2/XVI*

O: ros. кухонная работница, lit. virtuvės darbininkė, błr. кухонная працаўніца

ROBOTNIK

robotnik kuchni

S: mężczyzna zatrudniony do wykonywania prac pomocniczych w kuchni

Ogpol.: pomoc kuchenna

▼ [...] *brak robotników kuchni, wielka ich fluktuacja [...] – KR 79/2/XVI*

O: ros. работник кухни, lit. virtuvės darbininkas, błr. кухонны працаўнік

STÓŁ

stół dietetyczny

S: specjalny zestaw potraw dostosowanych do potrzeb i możliwości organizmu wraz ze sposobem ich przyrządzenia i przyjmowania

Ogpol.: dieta

▼ [...] *rekonwalescentom zaleca się stół dietetyczny nr 1 [...] – KR 75/4/XIV*

Z: Mędelska 2000: 535

O: ros. диетический стол, lit. dietinis stalas, błr. дыетычны стол

Codziennie kontakty Polaków z przedstawicielami innych społeczności mieszkających za północno-wschodnią granicą etniczną, sprzyjające wzajemnemu przenikaniu się zwyczajów i tradycji żywieniowych, doprowadziły do pojawienia się w polszczyźnie wileńskiej niemałej grupy frazemów kulinarnych, faktów w interesującym mnie okresie – jak wykazała analiza – niejednostkowych, społecznie utrwalonych. Jak potoczyły się losy wskazanych jednostek po rozpadzie Związku Radzieckiego, pokażą analizy leksyki kulinarnej używanej na badanym obszarze w wieku XXI.

Wśród około 120 wielowyrazowych jednostek słownikowych napotkanych w powojennej prasie wileńskiej i w wydawnictwach książkowych udało się zidentyfikować 32 frazemy wspólne polszczyźnie północnokresowej oraz językom rosyjskiemu, litewskiemu i białoruskiemu. Mamy tu 11 analogicznych nazw potraw, 10 nazw artykułów spożywczych, 7 oznaczeń przyborów i sprzętów kuchennych, a także 4 określenia z zakresu żywienia zbiorowego. W okresie objętym badaniem pierwotnym źródłem większości tych zapożyczeń do innych języków był najprawdopodobniej rosyjski, znany wówczas na Litwie wszystkim jej obywatelom i używany przez nich w codziennych kontaktach, dominujący nad pozostałymi także dzięki czynnikom

pozajęzykowym. W wypadku nazw kulinariów o przewadze „rosyjskości” decydowała narzucana odgórnie, ale też szerząca się spontanicznie kultura radziecka, tzw. ogólnozwiązkowa, w tym także kultura przyrządzania i spożywania posiłków. Wiełoetniczne, ale na ogół rosyjskojęzyczne społeczeństwo Litwy miało do dyspozycji jednakowe produkty spożywcze i artykuły gospodarstwa domowego, te same potrawy w zakładach żywienia zbiorowego, identyczne przepisy kulinarne zamieszczane w prasie kobiecej i popularyzowane w programach telewizyjnych – wszystko lub prawie wszystko wraz z nomenklaturą rosyjską. Poszczególne społeczności przyswajały rosyjskie nazewnictwo kulinarne, najczęściej kalkując je. Kulinarne frazemy północnokresowe o niewątpliwej proveniencji litewskiej (substratowej) zazwyczaj nie miały analogicznego odpowiednika w języku rosyjskim (adstratowym), który najpóźniej pojawił się na kresach północno-wschodnich, por.: *tąjszki cebuli ‘szczypior’, duonowa zupa ‘żur’ czy arbata z liepukow ‘napój z lipowego kwiatu’* (por. Gołąbek 1999: 131–135).

Bibliografia

- Bartnicka, B. 1993. *Regionalizmy w mowie młodzieży z Wileńszczyzny*. W: *Polszczyzna Mazowska i Podlasia. Różnice w mowie pokoleń*, red. B. Bartnicka, s. 105–113. Łomża–Warszawa: Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów.
- Bartwicka, H., Mędelska, J. 1995. *Może się pan na mnie położyć... Słowniczek dyferencjalny współczesnego północnokresowego dialektu kulturalnego i języka ogólnopolskiego*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Bogusławski, A., Danielewiczowa, M. 2005. *Verba polona abscondita. Sonda słownikowa III*. Warszawa: Elma Books.
- Bronicka, T., Kozak, B., Mędelska, J. 1997. O wileńskim słownictwie kulinarnym (na materiale miesięcznika „Kobieta Radziecka” z lat 1968–1978). *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Filologiczne. Zeszyt 43. Filologia Rosyjska 18*, s. 17–40.
- Domitruk, J. 2020. Co jedzą i jak gotują Polacy na Braśławszczyźnie? Słownictwo i słowotwórstwo gwarowe. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN LXVIII*, s. 31–54.
- Geben, K. 2003. *Świadomość i kompetencja językowa a warstwy leksykalne w idiolektach młodzieży polskiego pochodzenia na Wileńszczyźnie*. Warszawa: Dom Wydawniczy „Elipsa”.
- Geben, K. 2013. *Kultura języka polskiego. Zmiany słownikowe w polszczyźnie mówionej na Litwie*. Wilno: Vilniaus universiteto leidykla.
- Gołąbek, A. 1999. *Wpływy litewskie na polszczyznę okolic Puńska w zakresie nazw żywności*. W: *Balto-słowiańskie związki językowe*, red. M. Kondratiuk, s. 129–140. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Graczykowska, T. 2005. Słownictwo kowieńskie dotyczące przygotowywania pokarmów (na materiale tygodnika „Chata Rodzinna” z lat 1922–1940). *Acta Baltico-Slavica 29*, s. 125–137.
- Grek-Pabisowa, I., Ostrówka, M., Jankowiak, M. 2017. *Słownik mówionej polszczyzny północnokresowej*. Warszawa. Online: <https://ispan.waw.pl/ireteslaw/handle/20.500.12528/128> [dostęp: 10.02.2021].
- Karaś, H. 2002. *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*. Warszawa–Puńsk: Wydawnictwo „Ausra”.

- Koniusz, E. 2001. *Polszczyzna historyczna z Litwy w Słowniku gwar polskich Jana Karłowicza*. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.
- Koniusz, E. 2005. O zwyczajach kulinarnych na Litwie w XIX wieku i północnokresowych nazwach potraw na podstawie *Kucharki litewskiej*. *Acta Baltico-Slavica* 29, s. 105–123.
- Kurzowa, Z. 1993. *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.* Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lewaszewicz, T. 2017. *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Marszałek, M. 2006. *Słownictwo wydawnictw książkowych drukowanych na radzieckiej Litwie. Opis dyferencjalny*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.
- Mędelka, J. 1993. *Język polski na Litwie w dziewiętnym dziesięcioleciu XX wieku*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Mędelka, J. 1995. O wileńskim słownictwie kulinarnym (na materiale miesięcznika *Kobieta Radziecka* z lat 1956–1957). *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Filologiczne. Zeszyt 41. Filologia Rosyjska* 17, s. 33–46.
- Mędelka, J. 2000. *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979)*, t. 2: *Lata 1945–1959*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Mędelka, J., Marszałek, M. 2019. Frazematyka północnokresowa. Problemy opisu tradycyjnego i zarys projektu jego sformalizowania. *Język Polski* 2, s. 91–102.
- Mędelka, J., Marszałek, M. 2020. Łbem muru nie przebijesz. Na tropach frazematyki północnokresowej końca XX wieku. *Acta Baltico-Slavica* 44, s. 1–23.
- Mędelka, J., Marszałek, M. 2020a. Jak z gęsia woda. Północnokresowe porównania frazematyczne w opisie sformalizowanym. *Slavia Orientalis* 4, s. 913–930.
- Nagórko, A. 1992. *Wpływy rosyjskie na język polskiej inteligencji wileńskiej*. W: *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, red. H. Kubiak, T. Paleczny, J. Rokicki, M. Wawrykiewicz, s. 139–147. Warszawa–Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rieger, J., Masojć, I., Rutkowska, K. 2006. *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Rieger, J. 2014. *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Brastawszczyźnie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Sub Lupa”, Wydział „Artes Liberales” UW.
- Sawaniewska-Mochowa, Z. 2002. *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku (na podstawie słowników przekładowych Antoniego Juszkiewicza)*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.
- Smółkowa, E. red. nauk. 2009. *Brastawszczyzna. Pamięć i współczesność*, t. 2: *Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik brastawski)*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Stracuk, J. 2006. *Cmentarz i stół. Pogranicze prawosławno-katolickie w Polsce i na Białorusi*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Węgorowska, K. 1997. Gwarowe słownictwo wileńskie na Pomorzu Zachodnim (na materiale języka mieszkańców Choszczyna). *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Językoznawcze*. IX 129, s. 265–274.
- Węgorowska, K. 2004. *Językowe świadectwa kultury i obyczajowości Kresów Północno-Wschodnich utrwalone we wspomnieniach ich mieszkańców*. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza UZ.

Skróty źródeł

- AG – Artiemjewa, A., Maksakowski, W., Rakowski, S., Sołowjowa, A. 1966. *Geografia gospodarcza krajów zagranicznych. Podręcznik dla klasy IX*. Kaunas.
- BDIJ – Baublys, P. 1951. *Biegunki dziecięce i jak im zapobiec*. Vilnius.
- CS – *Czerwony Sztandar. Organ KP(b) Litwy*.
- DCM – Dobrochotowa, A. 1951. *Chrońcie małe dzieci od odry i koklusu*. Vilnius.
- DNS – Baranowa, A., Korczagina, W., Stawrowski, A. 1952. *Dla naszej szkoły. Porady dotyczące sporządzania zielników, zbiorów owadów i minerałów*. Vilnius.
- GCZ – Gofungas, W.E. 1954. *Chrońcie zęby*. Vilnius.
- GD – Binauskienė, E. 1966. *Gospodarstwo domowe. Podręcznik dla szkół ośmioletnich i średnich*. Kaunas.
- JC – Janczaitis, B. 1972. *Chorób możemy uniknąć (dla mieszkańców wsi)*. Kaunas.
- JRS – Szurawin, F., Urbanowicz, K., Zacharkiewicz, H. 1958. *Podręcznik języka rosyjskiego dla klasy IV szkół z polskim językiem wykładowym*. Kaunas.
- JZC – Baronas, W. 1969. *Jak zapobiegać ciąży*. Vilnius.
- KO – Krisztopajtis, M. 1956. *O piwie, wódce i winie*. Vilnius.
- KR – *Kobieta Radziecka. Ilustrowany miesięcznik społeczno-polityczny i literacki*.
- KWR – Kaminskienė, A. 1960. *Właściwości rozwoju, pielęgnowanie i odżywianie małych dzieci*. Vilnius.
- MZ – Misevičius, I. 1984. *Zatrucia bytowe*. Kaunas.
- NP – Nikitin, M., Polak, G., Wołodina, L. 1953. *Zbiór zadań i ćwiczeń arytmetycznych dla klasy trzeciej szkoły początkowej*. Kaunas.
- POJ – Mordkonia, M., Blinow, L. 1956. *Przeróbka owoców, jagód i warzyw w domu*. Vilnius.
- SD – Stonis, J. 1962. *Dlaczego dzieci chorują na biegunkę*. Vilnius.
- SKP – Skatkin, M., Kwietkawska, W. 1970. *Przyrodznawstwo dla klasy 4*. Kaunas.
- SOL – Szopauskas, J. 1973. *O alkoholu i alkoholizmie*. Kaunas.
- SSU – Abrozajtienė, B. 1959. *Stefek się uczy*. Vilnius.
- SZ – Bludzas, B. 1952. *Szkarlatyna*. Vilnius.

From the Soviet cuisine of the Northern Borderlands. The unification influence of Russian on the Polish, Lithuanian, and Belarusian culinary phrasematics**Summary**

This article concerns the culinary vocabulary of the Northern Borderlands. The subject matter of the discussions is phrasemes limited to the ones that are common to the language communities mixing in the territory of Lithuania for a long time: Lithuanians, Belarusians, Poles, and Russians. The language material comes from the Vilnius press of the period 1960–1979 and book publications printed in Soviet Lithuania in 1949–1985. It was selected from among around 120 multi-word culinary units of the Northern Borderlands according to one formula: namely, a phraseme used in the same meaning and form in Lithuanian Polish, in Russian, Belarusian, and Lithuanian.

Keywords: Polish language of the Northern Borderlands – phrasematics – culinary phrasemes – borrowings.

Trans. Monika Czarnecka

PORADNIK JĘZYKOWY 9/2022